

Te Tauākī Whāinga

2024–2027

Whakaahua i te Uhi: Hine-Tuurama Meek, kaihoe mō Te Reo o Ngātokimatawhaorua, tētahi kaupapa waka i Te Tai Tokerau.

Whakaahua o roto: Kōkā o Mangatū Marae, pātata ki Tūranga, Te Tairāwhiti. Nā James Rua ngā whakaahua e rua.

I whakaputaina i raro i te wehenga 25 o Te Ture mō Te Reo Māori 2016. He Hinonga ā-Ture Motuhake a Te Mātāwai kua tautuhia āna āheinga i Te Ture mō Te Reo Māori 2016.

ISSN 258-0710 (Print)

ISSN 2538-0729 (online)

Ihirangi

3 MIHI

5 TE WHAKARAUORA I TE REO MĀORI – TE HOKI KI HAWAIKI

- 6 Tā Mātou Horopaki Whakahaere
 - 7 Te Whakauru i tā Mātou Kaupapa ki tā Mātou Horopaki
 - 8 Te Mātāwai mai i tō mātou whakatūnga
 - 11 Tirohanga whāroa
Te haerenga ki Hawaiki Mokopuna me te whai *kia ūkaipō anō te reo*
 - 12 Tā Mātou Tauira Kauneke
-

14 TE ŪNGA – HAWAIKI MOKOPUNA

- 15 Te Whakarite i Tā Mātou Haerenga
-

16 TE TERENGA ATU KI HAWAIKI TIPUNA

- 16 He Kauhuringa i ngā Mahi ka Whāia Tuatahitia
- 17 Mahi ka Whāia Tuatahitia e Aro ana ki Anamata
- 18 Te Ara e Koke ai Mātou

24 ANGA Ā-TURE

- 24 Te Āhua me te Ārohinga o ngā Āheinga me ngā Whakahaerenga e Whakaarotia ana
 - 25 Te Whakatinana i ngā Āheinga ā-Ture a Te Mātāwai
-

26 MANA ĀRAHI

28 HANGANGA WHAKAHAEERE

- 28 Pae Motuhake
 - 28 Pou Reo, Kaiurungi Reo & Kaiāwhina
 - 28 Tō Mātou Tari
 - 29 Ngā Mātāpono
-

32 TE TARI O TE MĀTĀWAI

- 32 Te Matatū
- 32 Te Mātāuru
- 33 Te Mātātupu
- 33 Te Mataihī
- 33 Te Matatuku
- 34 Kirimana Hoko
- 35 Anga tutukinga

36 KAUPAPAHERE WHAKAHAEERE

Ngā Hoa-Toihau o Te Mātāwai, a Bernie O'Donnell rāua ko Reikura Kahi. Nā Erica Sinclair te whakaahua.

Mihi

Takoto ake rā te marae ātea o Tū-te-reo-ora.

Kua eketia koe e ngāti whakahāhā i te reo

Kua ringi te roi ki ngā toa reo kua ngū ki te pō

Kua rere te reo karanga, ‘nau mai, piki mai ki runga i te kaupapa o te reo’.

Kua tauparaparatia, kua pepehatia, kua mōteateahia, kua manawaweratia,
kua hakaina ngā ākinga a te Karauna.

Kua hongi ngā whānau, ngā hapū, ngā iwi, ngā hapori kia komiti ngā kaha o tēnā,
o tēnā hei kaha mātotoru. Kua tūtakitaki.

Tēnei te paparahua te hora atu nei i ngā whetū whakamaunga mā te titiro me
ngā aukaha whakatere i a tātou ki Hawaiki-mokopuna, te Hawaiki e rere ai te hau,
e hau ai te ora mō ngā mokopuna.

Tihei te mauri. Tihei te ora.

I ngā tau e whā ka hori ake i tōnui tonu te reo Māori i ngā kāinga me ngā hapori puta noa i te motu, tae atu ki ngā tahatika, rere noa ki ētahi e hou ana te arero ki te kōrero, me te tūhonotia o ētahi whānau kei tāwāhi e noho ana. Nui atu te kaha i whakapaua, te kaingākautia o ngā kaupapa reo, ka mutu, nā koutou – ngā whānau, ngā hapori, me ā mātou rōpū tūroa, ō tātou marae, hapū – nā koutou tēnei i taea ai. Kia mihi au, kia mihi mātou. Tēnā koutou.

E tāpaea ana te Tauākī Whāinga nei ki ngā whānau katoa me ngā hapori reo Māori hei āwhina i tā mātou ū tonu ki te huarahi i a mātou ka tere haere i ngā tau ka takoto ake, ka noho anō hei whakaatu i te tawhiti o tā tātou haerenga tahi i ngā tau kua taha. I te tuhinga nei kua whakatakotohia e mātou tētahi mahere mō ngā tau e whā ki tua, haere ake, ānō he terenga moana – ka arahina e ngā whetū, ka kawea e te ia o te tai. Pērā tonu i ētahi atu haerenga, ka ara mai he take o waho ka mate mātou ki te whakatere, tae atu ki ngā hau rutu pūmau tōrangapū me ngā wero o te huringa āhuarangi e kite ana mātou i te taiao. Tāpirihia ana i konei he uauatanga kē atu ki te haerenga, engari mā te tahuri ki ngā mātauranga me te kaha o te katoa ka haere tonu te whakarite huarahi mārama e tutuki ai ngā whāinga o ‘Kia ūkaipō anō te reo’, ‘Kia māhorahora te reo’. I tēnei huarahi kia whai

tikanga anō te taha pūtea, waihoki te taha aropori me te ahurea.

I a mātou ka kauneke nei, ko te haere kōtui me te mahi ngātahi kei te tihi o whakaaro. I roto i te Te Whare o te Reo Mauriora he hoa haere a Te Mātāwai ka tahī, kei a ia te mana mārire ki te tāwharau i te reo mā ngā iwi me ngā hapori e mārama nei tā rātou kī ake ko ngāi Māori ngā kaihautū o te whakarauora i te reo Māori.

He wāhi nui tonu kei te Karauna ki te whakakaha anō i te reo, ka mutu, mā tana atawhai tonu i te hoa kōtui whai hua ka mahi ngātahi puta noa i Te Whare o te Reo Mauriora, ka taea ngā mahi te tukutahi e tae tūturu atu ai ngā rauemi ki te wāhi e tika ana.

Heoi anō, kei runga rawa ko te whakamana i ngā whānau Māori me ngā hapori ki te hautū kaupapa. E taea ai tēnei me āta tiri te mana, me tārai anō ngā kōrero – ka whakawhānui ai i te whakarauoratia o te reo ki waho atu o te anga wetereo, ki roto atu ki te ngākau me ngā kāinga o te iwi. Mā konei e hoki tūturu mai ai tō tātou reo ūkaipō, e hono anō ai ā tātou tamariki mokopuna ki te reo tuawhiti i tukua iho i ngā reanga, e kawea mai ai te wheako o te noho ā- whānau, ā-hapori, ā-hapū, ā-marae, ā-iwi. Māori mā, kāore i tua atu i a tātou tonu hei whakatau i tō tātou anamata!

Te Whānau Waititi-Kurei, Te Whānau-a-Apanui. Nā Erica Sinclair te whakaahua.

Te Whakarauora i te Reo Māori – te hoki ki Hawaiki

“

I whakarērea mai e ō tātou tīpuna he tapuuae whānui kia māmā ai te whai, me pērā anō tātou. Me āwhina tātou ki te tārai i te ao e tipu ai ā tātou mokopuna ka waiho ai i tētahi mea hei whai, hei whakahipa mā rātou. Kia whakatōkia, kia whakatupuhia, kia poipoia anō e tātou te reo me ngā tikanga.

HUI TAUMATA MŌ TE MOKO ORA 2024

Ko te hokinga ki tō tātou reo Māori he hokinga ki te kāinga. I a tātou ka hoki haere i ngā ara i whāia e ō tātou tīpuna, ka mahara tātou ki te ahunga mai o Te Mātāwai.

2010

Nā te Minita Whakanaketanga, nā Hon. Pita Sharples te tono kia tū ngā Paepae Motuhake. Tūtohua ana e rātou kia riro mā ngāi Māori te reo Māori e whakaora ake kia noho “haumaru” ai te reo ina “kāore e whakararuhia mai te tukua iho ōna i ngā reanga.”¹

2015

Ka whakatūria e te Minita Whanaketanga, e Hon. Te Ururoa Flavell te Rōpū Tohutohu Reo Māori nā rātou nei i whanake *Te Whare o te Reo Mauriora*, tētahi tauira mahi tahi e whai wāhi atu ai te katoa.

2016

Whakamanahia ana e te ture hou Te Ture mō te Reo Māori 2016 e whakamana ana i te noho kaitiaki a ngā iwi/Māori me te tono kia ngākau titikaha ūna hoa mahi tahi o te Karauna. Nā te ture nei ka tū ko Te Mātāwai, tētahi hinonga e whakatinana ana i te kōkirihi o te mana motuhake.

1. UNESCO 2009 i pūrongo tia ki Te Paepae Motuhake (2011). Te Reo Mauriora: te arotakenga o te rāngai reo Māori me te rautaki reo Māori. Pūrongo mō te arotakenga o te rautaki reo Māori me te rāngai. Te Whanga-nui-a-Tara: Te Puni Kōkiri (wh17).

Tā Mātou Horopaki Whakahaere

Kua takoto mai ki Te Ture mō te Reo Māori 2016 (te Ture) te horopaki whakahaere mō Te Mātāwai, ētahi atu Hinonga Karauna me ngā umanga kāwanatanga mō te āhua ki te whakamana, te tāwharau, me te whakarauora i te reo Māori²

Kei Te Ture ētahi mātāpono matua³ me tana whakamārama anō i ētahi whāinga, āheinga whānui mō te whakahaere i Te Mātāwai. Nā Te Ture anō i tohu kia ngākau titikaha te Karauna kia mahi tahi me ngā iwi me ngāi Māori ki te āta whai tonu kia tiakina, kia tokona ake hoki tēnei taonga, ko te reo Māori, mō ngā whakatipuranga e haere ake nei”⁴. Ko Te Whare o te Reo Mauriora te anga ariā kei raro i Te Ture mō te Reo Māori 2016 e whakaata ana i te ara haere mahi tahi ka noho tūāpapa mō te whakarauora i te reo Māori. I roto i Te Whare, ko Te Mātāwai kei te Taraiti – te taha mauī e noho ai te tangata whenua. E tohu ana tā mātou noho ki te

Taraiti: i te noho māngai Te Mātāwai mā te iwi me ngāi Māori, tae atu ki ngā āheinga hautū, te tuku kupu ārahi ki Te Whare o te Reo Mauriora⁵.

Mai i te taraiti, ko tā Te Mātāwai he kōkiri huarahi whakarauora reo ka arahina e ngāi Māori me te mahi tahi anō ki ngā umanga Karauna e āta whai tikanga ai te tuku rauemi ki ngā iwi me ngā hapori, me te tukutahitio o ā mātou pānga katoa. Ko te Maihi Māori kei raro i ngā mahi a Te Mātāwai – te rautaki reo a ngāi Māori me te iwi. Ka mutu, e āta aro ana te Maihi Māori kia kōrerohia te reo i ngā reanga o ngā whānau me ngā hapori hei inenga mō te oranga me te whakarauoratanga o te reo .

Kei te arahina Te Mātāwai e ngā whāinga e rua e wawatatia ana, arā:

I mua i te tau
2040

1,000,000

Kotahi miriona neke atu te hunga e whakamahi ana i te reo Māori i ngā whaitua hapori rumaki

25%

Ko te reo Māori te reo ūkaipō o tētahi 25% o ngā tamariki Māori katoa (0–7 tau te pakeke)

Mā te āta whakamana i te hunga hautū e hiahia ana, e kimi ana ngā hapori reo Māori, e āta whakatinanahia ai ngā whakakitenga o ‘Kia ūkaipō anō te reo’, *Kia mauri ora te reo*⁶.

2. Mō ētahi atu taipitopito e pā ana ki tō mātou horopaki mahi tirohia te whārangī 8 o tā mātou Tauākī Whāinga 2021–2024, https://www.tematawai.maori.nz/assets/Corporate-Documents/TEMA2002-SOI_ENG_Digital_FA.pdf
3. Tirohia te Wehenga 8 o Te Ture mō te Reo Māori 2016, <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2016/0017/latest/whole.html#DLM6807501>
4. Tirohia te Wehenga 6 o Te Ture mō te Reo Māori 2016, <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2016/0017/latest/whole.html#DLM6807501>
5. Ko te whakakitenga a Te Whare o te Reo Mauriora ko te whai “Kia mauri ora te reo”.
6. Ko te kōrero, ‘Kia ūkaipō anō te reo’ tō mātou tūruapō whakaora i te reo hei reo matua mā ngā tamariki me ngā mokopuna.

Te Whakauru i tā Mātou Kaupapa ki tā Mātou Horopaki

E whakamārama ana ngā Wehenga 17, 18, 19 o Te Ture i ētahi whāinga, āheinga whānui ka whakahaeere nei i Te Mātāwai.⁷

Heoi anō, ko te kōrero māmā, kei Te Mātāwai te kawenga ki te whakarite tikanga ka whakaāhei i ō mātou whānau, hapori, iwi, me ngāi Māori ki te kōkiri i ō rātou ake rongoā. Kia āta mōhiotia tēnei. Ahakoa te noho mai ki te iho o tā mātou kaupapa te whakahokia ake o te reo Māori ki ngā kāinga o te katoa o ngāi Māori (whānau, hapū, me te iwi) kei te mōhio mātou kāore ō mātou mana ki aua rongoā. Kei ō tātou whānau, hapori, iwi, me ngāi Māori kē tēnei.

E taea ai te waihanga taiao whakaāhei, he kawenga whānui tonu kei Te Mātāwai e pā ana ki: te haumitanga ahumoni, te rangahau, te tūranga whakakanohi, te haere tahi ki te Karauna, te hautū me te tuku kupu ārahi ki te Karauna. I ngā horopaki tuku iho Pākehā, e whakahaeretia ana Te Mātāwai hei tā te Māori titiro ki te ao, e whakatauritetia ai te hononga ki te ao wairua me te ao kikokiko, ki waenga anō i te tangata me te taiao.

Mā tō mātou ngākau titikaha ki te whakauru haere i te tikanga Māori ki te katoa o tā mātou i mahi ai, e kaha ake ai mātou ki te turaki i ngā tauārai me ngā werō ka tūtū mai ki te aroaro. Ahakoa te whakaritea mai e Te Ture mō te Reo Māori, e te Maihi Māori, me Te Whare o te Reo Mauriora te horopaki e mahi ai mātou, ko te ao Māori kē ka tohu i tō mātou ahureapori tūturu e hangaia ai te tūāpapa mō ēnei tau nei. I a mātou ka ahu atu ki Hawaiki me te whai "Kua ūkaipō anō te reo Māori", tā tātou huahuatau mō te hoki ki a tātou anō, e ākina ana Te Mātāwai e te hiahia ki te tautoko i ngā takahanga iti me ngā kauneketanga moroiti o ia rā rere noa i ngā kāinga, ngā hapori, me te iwi, kia whakakotahi katoa ai ki te hanga rangatohe whakarauora i te reo Māori ka pakari, ka toitū. Mā te mārama ki tēnei tukanga e māmā ai te kaupapa; e whai ana Te Mātāwai ki te hanga tikanga ka whakaāhei i te whānau, te hapū, te iwi me ngā hapori ki te mahi i tā rātou e whakapono ana me mahi e āta whakahokia ai te reo Māori hei reo ūkaipō mō te kāinga.

Mahi ai mātou i ngā takiwā e whā ka whai ake nei kia tutuki ai tēnei:

01

Whakakanohitanga mārōto i Te Ture me te whakatūria o ngā Pae Motuhake e waru

02

Haumitanga me te pārongo ka tuari tikahia atu ki ngā hapori mārōto i ngā kaupapa ka haumitia me te whakatairanga i te rangahau me te pārongo

03

Mahi Tahitanga ki te Karauna me te iwi

04

Hautūtanga o te Maihi Māori me te ārahi, te tuku kupu ārahi rere i Te Whare o te Reo Mauriora.

7. Tirohia Te Ture mō Te Reo Māori 2016 No 17 (i te 05 o Āperira 2023), Public Act 16 Outline of Act – New Zealand Legislation

Te Mātāwai mai i tō mātou whakatūnga

E whitu noa nei ō mātou tau, kei te āhua tamariki tonu Te Mātāwai. Ina whai whakaaro tātou ki te whakanuia o ētahi tūāmahi reo Māori hiranga pērā i te huritau 50 o te Pētihana Reo Māori, te huritau 40 o Te Kōhangā Reo, te huritau 35 o Te Taura Whiri i te Reo Māori, me te huritau 20 o Whakaata Māori kia whai whakaaro anō tātou ki te tawhiti o tā tātou haere mohoa nei, ka whakanui ai i te hau o te reo Māori e taunakitia ana e te kaha me te kaingākautia o ngā whare ahurea pērā i Whakaata Māori me Te Matatini.

Tāpaea ana e ngā mahi a te tini tāngata i titiro whakamua i roto i ngā ngahurutanga tau ētahi mātauranga whai painga, ētahi akoranga mā Te Mātāwai, i a mātou ka whakakoi i ō mātou pūmanawa whakatere mō te haerenga kei mua i te aroaro. Mai i tō mātou tīmatanga he nui ngā mea kua tutuki, kua ako mātou, taea ana ētahi tūāmahi ka āwhina ki te tārai huarahi punenga, huarahi rautaki hei whai.

2017–2021

Ka puta i Te Mātāwai te *Maihi Māori*, whakaritea ana ētahi whāinga rongomaioro e rua:

- > kotahi miriona neke atu te hunga e whakamahi ana i te reo Māori i ngā whaitua hapori rumaki
- > ko te reo Māori te reo ūkaipō o tētahi 25% o ngā tamariki Māori katoa (0–7 tau te pakeke)

I roto i ēnei tau ka wāwāhia e Te Mātāwai tētahi wāhangā o ana whakahaerenga, ka neke ki tētahi tikanga ka āia e te hapori. E whakatinanahia ana Te Āngā Kāhui puta noa i ngā kāhui iwi ā-rohe e whitu, me ētahi rōpū tūroa o te ao pāpāho, ngā Māori noho tāone, te whai a te ākonga Māori i te mātauranga, me ngā rāngai hapori Māori.

2021–2024

Whakaratoa tonuhia ana e Te Mātāwai te haumitanga tōtika, neke atu i te kotahi mano ngā kaupapa i tautokohia puta noa i Aotearoa. E toru whakareanga te rahi ake o ngā tono haumitanga ahumoni ki tā mātou tahuha haumitanga e wātea ana. Whakapakaritia ai e Te Mātāwai te raukahia me te āheinga o te Tari, o ngā Kāhui anō i ngā tūranga o ngā Pou Reo (kaiwhakatere reo) me ngā Kaiāwhina (kaitautoko taha whakahaere).

E kuneroa ana te kōrerohia o te Mahi tahiri rere noa i Te Whare o te Reo Mauriora i a mātou ka kōrerorero tonu mō ngā mātāpono whai wāhi i waenga i ngā hoa Karauna me Te Mātāwai. Puta noa i ā mātou mahi katoa, ko ngā whāinga rongomaioro o te Maihi Māori i whakaritea mō te 2040, me tētahi aronga rautaki ki te whakarite huarahi ki reira.

Te Whānau Hohneck-Waititi, Te Kaha.
Nā Erica Sinclair te whakaahua.

MANGŌROA

HONONGA HAPORI REO

Hapori reo Māori kua tūhonohono

KĀINGA, HAPORI, IWI

Hautūtanga me te whanaketanga i takea mai i te hapori

TE WHARE O TE REO MAURIORA

Te haere mahi tahi me te hautūtanga

TE TUKU

Te hanga taiao whakamana

MANA MOTUHAKE

TOITŪTANGA

Toitūtanga me te whai tonu

TUTUKINGA KA
WHĀIA
TUATAHITIA

TE MATAU-A-MĀUI

TUKUIHOTANGA

Te āta whai i te tukuihotanga

HAWAIKI TIPUNA
2027

HAWAIKI MOKOPUNA
2040

KUA ŪKAIPŌ ANŌ TE REO
He oranga te reo,
he oranga te whānau

Tirohanga whāroa
Te haerenga ki Hawaiki Mokopuna
me te whai *kia ūkaipō anō te reo*

TE HAERENGA WHĀROA

2027

2030

2033

2036

2040

HAWAIKI
TIPUNA

HAWAIKI
PAKEKE

HAWAIKI
TAIOHI

HAWAIKI
TAMARIKI

HAWAIKI
MOKOPUNA

Tirohanga whāroa

Te haerenga ki Hawaiki Mokopuna me te whai kia ūkaipō anō te reo

Kāore i tūpono noa te taenga mai o ō tātou tīpuna ki Aotearoa. He tohunga rātou ki te tere i te moana i tō rātou mōhio ki ngā tohu taiao. I a mātou ka whakarite i tā mātou haerenga mō ngā ngahurutanga tau ka takoto ake, ka anga te titiro ki ngā mātauranga o te hunga whakatere moana ka ako mai i ngā tīpuna i tohunga ki te mātai whetū.

Ka mārama ki a tātou ko te whakarauoratanga o te reo Māori he hokinga ki Hawaiki, he hokinga ki ō tātou tuakiri, ahurea hoki mā te reo. Ko Hawaiki te kāinga wairua, kua kōrerohipa i ā tātou kōrero, mōteatea, karakia, ērā puna mātauranga nō te ao Māori. Nō reira mai tātou, ka mutu, i te mea he tohunga tātou ki te tere moana ka kitea noa te ara ki te kāinga. *E tohu ana anō ngā whetū i te tirohanga whāroa ki ā mātou kaupapa hei whai tuatahi.*

Tā Mātou Tauira Kauneke

Te Waka

Kua utaina te waka ki ngā hanga katoa ka whakapaua e Te Mātāwai e ora tonu ai ia i tēnei haerenga, tae atu ki tētahi whakaūtanga mahi tahi ki te Karauna, tētahi tauira āinga hapori pakari mō te whakarauora i te reo Māori, me tētahi pekanga mauri tū, whai tikanga rere noa i te Tari me ngā rōpū mana ārahi. Kei runga anō i te waka te tohungatanga, te mātauranga o te katoa kua takahi i tēnei huarahi i mua atu i a mātou.

Ngā Whetū

Ko te tūāhaerenga tuatahi o te terenga ka ārahi i a tātou ki *Hawaiki Tipuna*, e tae ai tātou ki reira ka riro mā te kāhui o Mangōroa, mā te kāhui whetū a Te Matau-a-Māui mātou e ārahi. Ko Mangōroa te ika nui i te rangi (Te Ika-a-Māui). Ko ia te tohu whakatere mō ngā wai ki te tonga o te moana kei raro iho o te rangi, ina haere mai i Hawaiki ki Aotearoa. He ikarangi nunui kei ngā tiriona te rahi o ngā aorangi me ngā whetū. E whakamahia ana hei tohu i te hononga i waenga i te whānau me ngā hapori e kōrero tahi ana i te reo Māori. Ko Te Matau-a-Māui te kauwae o Murirangawhenua, i tangohia ake e tana mokopuna, e Māui. Nō reira, e hono tūturu ana ki te tukuihotanga. E tohu ana ngā whetū nei i ngā whaitua e rua e arohia ana ka ārahi i Te Mātāwai i ngā tau e whā ka takoto ake.

Te Moana

E whakaata ana te nui o te moana me te tawhiti o te haere e whakawhitihia ai i ngā whāinga rongomaioro e whai ana mātou ki te whakatutuki i mua i te 2040.⁸ I tēnei haerenga, e rua ngā au kukume ka āwhina ki te neke i tō mātou waka e tere ake ai te ū ki uta. I tā mātou tauira ko ngā au kukume nei ko te *Mana Motuhake* me te *Toitūtanga*. E tere ai, e haumaru ai te haere kia mārama ki a mātou ngā au kukume nei e whakamahia ai ōna kaha, ina pēnei kua ū pai ngā whānau, ngā kāinga, ngā iwi, me ngāi Māori ki tō tātou ūnga.

Mana Motuhake

E kōrero ana te *Mana Motuhake* mō tā tātou whai mana ki te whakarite anamata mō tātou ake, ka mutu, ko tōna hiranga kei te pūtake o te whakarauoratanga o te reo Māori. Heoi anō, kia mārama ake te whakatere haere i te ariā nei me te whakahāngai ki Te Mātāwai, inā rā, ko Te Mātāwai kei te whakataurite i ngā haepapatanga tōrua i tana noho hei hinonga e whāngaihia ana e te iwi tūmatanui ki te pūtea, me ana tini hononga ki ngā Kāhui me te iwi. Ko te mea e mōhio ana Te Mātāwai e whakaohooho tonu ana te *Mana Motuhake* i ngā whānau, ngā hapori me te iwi. E kite ana hoki Te Mātāwai ko te *Mana Motuhake* kei muri i te whakaritenga mā wai, āhea, ki hea, me pēhea anō, i te otinga atu ka riro mā ngā whānau, ngā hapū, ngā iwi, mā ngāi Māori me te hapori e whakatau, e whakatinana.

Toitūtanga

Ahakoa te mahi mai a Te Mātāwai mō te whitu tau noa, e tohu ana ngā tono kaupapa reo Māori kua rongo kē tātou i ngā wero toitūtanga rere noa i ā mātou āheinga me ngā aronga. E whakahau ana tā mātou tauira āinga hapori i te hanganga o roto, o waho anō me te rawaka o te raukaha me te āheinga, kia whai tikanga anō te whakamahere tauatanga i te Poari, te Pae Motuhake, te Kaitono me ngā kaimahi. Ka toro anō te toitūtanga ki ngā mahi a Te Whare o te Reo Mauriora, e toitū anō ai te pūmau a te Karauna ki te whai wāhi ki tōna hoa kōtui, a Te Mātāwai, e taea ai ētahi whakaaetanga toitū, whai painga. Ko tētahi tauira māmā ko ngā kura rumaki reo Māori me tā rātou noho takuhe, te tika o te rauemi me te āhei atu a te katoa.

Pekanga i Te Ahunga ki Hawaiki Mokopuna

Kia tikina atu ko te raupapa koiora māori hei tohu i te kauneketanga atu ki Hawaiki: i te noho mai o te Tipuna, te Pakeke, te Taiohi, te Tamariki me te Mokopuna ki te whānau, kua noho māori mai ēnei apa ki tētahi anga māori noa, e whai tikanga ana, e tiakina ai tētahi apa e tētahi. E puritia ana, e tiakina ana e ngā tīpuna tō tātou reo tuku iho. Atu i reira, ka āta tautokohia e ō tātou pākeke te reanga kōrero kei te piki ake. Ko te hunga rangatahi ka whakakanohi i te tukuihotanga i ngā pākeke ki te reanga kei te piki ake (ka pū te ruha, ka hao te rangatahi), ka mutu, tae rawa ki te 2040 ko rātou ngā mātua o ngā tamariki. Mēnā kua tae tātou ki Hawaiki Mokopuna, e tohu ana i te angitu o te tukua iho o te reo i ngā tīpuna ki ngā mokopuna. Koia nei te iho o te whakapapa, te whanaungatanga me te aroha. Ka hāngai ake te ine i ngā panonitanga rere i ngā whakatipuranga i te ine i ngā takahanga ā-tau nei – kāore hoki i rite te hōhonu me te tikanga.

8. I te 2024 e 978,000 ngā Māori i Aotearoa. E whakaatu ana ngā raraunga o te 2018 ko tētahi 1/5 e paku āhei ana ki te kōrero i te reo Māori. E whai ana mātou kia 1 miriona te hunga e whakamahi ana i te reo Māori i ngā whaitua rumaki i mua i te 2040.

Te Ūnga – Hawaiki Mokopuna

E tohu ana a Hawaiki Mokopuna i te wā me te takiwā e ora ana, e kaha ana, e whakamanahia ana te whānau ki te whakaea i ū rātou moemoeā, ū rātou wawata, tētahi wāhi e noho haumaru ai te reo Māori, ka mutu, kāore e kotia te tukuihotanga i ngā reanga.⁹ E āta hono ana te hauora o te reo Māori ki te hauora o te ao Māori, o te whānau Māori.

E tohu ana i tētahi anamata e whakatinanahia ai e ā tātou tamariki mokopuna te Mana Motuhake i a rātou kā noho tōnui ki te ao, ka noho hono ki ū rātou hapori, ki tō rātou tuakiritanga. Mā te kōkiri i te reo Māori hei wāhanga hiranga o te oranga o te tangata, o te whānau, kua hangaia ko te hapori hauora noho tōnui, e tata atu ai tātou ki Hawaiki Mokopuna.

“

*“Whakakitea te Whenua ki ū rātou ngākau
kia ū ai tātou ki uta”*

HAKI TUAUPIKI 2020

⁹. Te Paepae Motuhake (2011). Te Reo Mauriora: te arotakenga o te rāngai reo Māori me te rautaki reo Māori. Pūrongo o te arotakenga o te rautaki reo Māori me te rāngai reo Māori. Te Whanga-nui-a-Tara: Te Puni Kōkiri [wh17].

Te Whakarite i Tā Mātou Haerenga

E ū ai tātou ki *Hawaiki Mokopuna* i mua i te 2040 me āta arotahi, me āta whakarite te haerenga. Ko tētahi whanaketanga mātāmua o tā mātou SOI 2021–2024 ki te SOI 2024–2027 ko te neke atu i ētahi takiwā aronga whānui e rima ki ngā aronga matua e rua o te *Tukuihotanga* – te āta whai kia heke i ngā reanga, me te *Hononga Hapori Reo* – te hono i ngā rōpū kōrero i te reo. I tēnei nekehanga rautaki ka āhei Te Mātāwai ki te whakahāngai anō i ā mātou tutukinga ki ngā whāinga pae tawhiti a te Maihi Māori. I ngā tau kei te tū mai ka auau tonu tā mātou peka haere i tā mātou haerenga kia pai ai tā mātou arotake i te haerenga ka whakarite anō i te huarahi. Ko te ūnga tuatahi mō mātou ko *Hawaiki Tipuna*, ka mutu, ko tēnei tūāhaerenga ka haerehia atu i nāianei ki te 2027.

I a mātou ka whakatata haere ki *Hawaiki Mokopuna* kāore e kore ka huri kē tā mātou i aro ai (e tohua nei e te *Mangōroa* me *Te Matau-a-Māui*) i a mātou ka titiro ki tātai whetū kē ki te ārahi i a mātou. Ehara tēnei i te aronga mō te whakaterenga, engari he mahi whai kiko tonu mā *Te Mātāwai* me te *Karauna* te mōhio me te noho mārama ki ngā tohu o te mauri ora, te mauri mate rānei mō te āhua ki te reo Māori, haere ake nei.

I roto i tā mātou tauira whakahaere, kei te hāngai tonu te anga tutukinga kei reira nei e takoto ana ngā mahi ka whāia tuatahitia me te wāhi ki a mātou, ki ō mātou hoa mahi tahi anō ki te whakaāhei i ngā kāinga, ngā hapori me ngā iwi – tirohia te whārangī 18 mō te anga o te tutukinga.

E whakamahia ana e mātou te kupu huahuatau whakaterenga nei i runga i tō mātou mōhio ki ō mātou pūmanawa, wheako e mārama ai te haerenga ki tua.

Te Terenga atu ki Hawaiki Tipuna

Kua whakaterea e mātou ngā pūnaha a te Karauna me te Kāwanatanga, me te aha, kua whakatūria tētahi papa e kaha ake ai te tukua o te mana me te kawenga ki a ngāi Māori mai i tō mātou hanganga i te 2017. Mā Hawaiki Tipuna e para te huarahi mō Te Mātāwai e āta whakaarohia ai te tirohanga torowhānui ka komokomo ai i te kāinga, te hapori, me te iwi; te titiro ā-Māori ki te ao; me te titiro ā-motu hei tā te hoa mahi tahi, te Karauna.

Hei te ūnga ki Hawaiki Tipuna e tautuhia ai e Te Mātāwai ngā mahi matua ka whāia tuatahitia ki te kawe ake me te pou kia tūroa ahu atu ki te 2040 kia noho ai ko ‘te’ tauira kua kitea tōna whai tikanga ki te whakatutuki i te tukuihotanga o te reo Māori kāore e whakararua mai me te oranga ake o te whānau.

Te Terenga atu i Hawaiki TŪ 2024 ki Hawaiki Tipuna 2027

I ngā tau e whitu ka hori ake kua tautokohia te kāinga, te hapori me te iwi e ngā haumitanga tōtika a Te Mātāwai. Haere ake nei ka whai wāhi tonu mātou ki te Karauna i runga i tā rātou mahi ki te tuku rauemi ki ngā hapori, ka mahi ai ki te āta whakatutuki i ngā kawenga a tēnā me tēnā puta noa i Te Whare o te Reo Mauriora. Ka mau tonu te ārahi a Te Mātāwai i ngā whakawhitinga kōrero kia mārama ake ai, kia whakatōkia ai ngā mātāpono o te whai wāhi tahi e tika ana, kia eke ai te tauira mahi tahi nei ki ōna taumata. Ka arahina tonuhia ngā ratonga a Te Mātāwai ki te kāinga, te hapori, te iwi me Te Whare o te Reo Mauriora e Te Tuku i a mātou ka mahi ki te whakapakari i te āheinga, te raukaha me te tauatanga puta noa i tō mātou whakahaere me ngā hapori.

He Kauhuringa i ngā Mahi ka Whāia Tuatahitia

I noho mai ki ngā SOI o mua i tēnei ētahi huānga o ngā ara matua ki te whakarauora i te reo. I te whakatūria o tētahi tūāpapa pakari, kua kauhuri mātou ki te whai tuatahi i ētahi takiwā matua e rua e whakapono ana mātou ka āta kauneke i te tukuihotanga o te reo i te kāinga.

Kua arahina ā mātou whakatau me ngā tohanga rauemi ināianei e Mangōroa me Te Matau-a-Māui, e tohu nei i te whakamahia o te reo i te whānau i waenga i ngā mātua, ngā tamariki me ngā hapori kōrero e hono atu ana ki a rātou. Kua whai Te Mātāwai ki te whakatinana i ngā whāinga tuatahi nei puta noa i ngā Kāhui me Te Whare o te Reo Mauriora kia piki ai te āta whai i te pākahatanga me te toitūtanga ki te reo Māori.

Mahi ka Whāia Tuatahitia e Aro ana ki Anamata

Mā te whai tuatahi i te Tukuihotanga, te whakamahi i te reo i te whānau i waenga i ngā mātua, ngā tamariki me ngā Hononga Hapori reo, kua āta kitea te koromakinga a Te Mātāwai kia āta whakamahia te reo Māori i waenga i ngā reanga, kia mau tonu hoki ngā hononga o ngā tāngata kōrero Māori. He mea nui ngā mahi tuatahi nei ki te toitūtanga o ngā tutukinga.

Tukuihotanga | Te Matau-a-Māui

Mā te āta whakanoho mai i te tukuihotanga ki mua e āta tipu ai ngā tamariki o ēnei rā hei tangata ngākau māia ki te kōrero i te reo Māori āpōpō atu. I whakaaro ngā tauira toha rauemi o mua mā te piki o te whai wāhi atu ki te reo Māori ka piki te whakamahia o te reo i waenga i ngā mātua me ngā tamariki, ka mutu, ahakoa te tautokohia o tēnei e ngā nekehanga moroiti ka taea te ine, koinei te wā ki Te Mātāwai kia arotahi anō ki ngā ara ka whāia e tutuki ai te tukuihotanga o te reo i ngā reanga. Ka haere tonu tā mātou tuku rauemi ki te haumi kaupapa ka āta whakaatu i te pākahatanga ka taea te ine ki te whakatutuki i tā mātou whāinga kia noho ūkaipō te reo Māori ki tētahi 25% o ngā tamariki kei raro i te whitu ngā tau i mua i te 2040.

Maui: Te Whānau Martell, Te Tairāwhiti. Nā Erica Sinclair te whakaahua.

Matau: Te Whānau i Mangatū Marae, Te Tairāwhiti. Nā James Rua te whakaahua.

Hononga Hapori Reo | Mangōroa

Ka whai painga te tūhonohono i ngā rōpū kōrero Māori ki te whāinga tuarua a te Maihi Māori – kia kotahi miriona neke atu te hunga whakamahia i te reo Māori i ngā whaitua rumaki o te hapori i mua i te 2040. I te haumitia o ētahi rōpū tūroa me ētahi hapori hou (kāinga, hapori, iwi) i ngā tau e whitu nei, kua āwhina Te Mātāwai ki te whanake tūāpapa pakari ka para huarahi whakamahia i te reo rere noa i ētahi takiwā whānui. Mā te tūhonohono i ngā hapori nei hei mahi tuatahi, e whai ana mātou ki te whakawhānui i ngā huarahi whakamahia i te reo, me te atawhai anō i ngā whatunga tautoko kia tipu tonu ai ngā hapori reo nei.

Ki te whakamau tonu te titiro ki ngā kāhui whetū ārahi i te Tukuihotanga me te Hononga Hapori Reo, mā te hoe tonu i ngā aukaha o te Toitūtanga me te Mana Motuhake, ka ū pai atu tātou ki Hawaiki Tipuna i mua i te 2027. Koinei katoa ngā kaha hei whiri, te kaha tuatinitini, te kaha tuamanomano.

Te Ara e Koke ai Mātou

HEI WHAI TUATAHI

Te āta whai i te Tukuihotanga

E tutuki ai te whāinga o te noho ūkaipō o te reo Māori ki tētahi 25% o ngā tamariki Māori, me āta whai mātou ki te atawhai, te tautoko, me te whanake i ngā tamariki ka noho hei mātua ā te 2040 ki te whakatipu i ā rātou tamariki ki te reo Māori.

E pūrei ana, e taurangi ana ngā raraunga o te wā mō te oranga o te reo, e aro kē ana ki te tatau i te tangata me tō rātou matatau, ki te tūmahī rānei i roto i te rāngai mātauranga ōkawa. E hiahia kē ana mātou ki ētahi raraunga ka kōrero ki te whakamahia o te reo i te whānau me ngā takiwā hapori e āta mārama ai ki a tātou te pai o te haere o te tukuihotanga o te reo, te mahi i te mahi, me te mātauranga.

He uua tēnei, engari me mātua whai. Kāore he reo taketake kē atu kua hanga huinga utauta hei kohi pārongo e kitea ai tēnei āhua, engari kua rite Te Mātāwai ki te whai.

He tino nui anō te whakatairanga i te wāhi nui ki te kōrerohia o te reo Māori rere i ngā reanga ka tautoko ai ki te rauemi me te haumitanga. Me mōhio ō tātou whānau ka kaha ake te whai hua me te whai paínga o te whakarite hononga ki te reo i te whakapau kaha ki te whakawhiti ake i te hononga i hangaia ki te reo Pākehā.

KA AHA MĀTOU?

Ka āta mahi ngā Pae Motuhake kia noho ki mua tētahi ūrau o ā rātou haumitanga ki t/ ētahi ka taea e rātou te toro ki te hunga rangatahi e tautoko ana i te tukua iho o te reo rere noa i ngā reanga

Ka whakarite i te tūāpapa raraunga i runga i te mahi tahī ki te mātanga raraunga me ngā kaipupuri mātauranga puta noa i ngā hapori

Ka whakawātea i ngā utauta, ngā pārongo me te kupu ārahi ka whakamiramira ai i te hiranga, me ngā me pēhea o te tukuihotanga

Ka whakapiki i te kupu ārahi rere noa i Te Whare o te Reo Mauriora

01

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 1 TAU

- › Kua whakaritea ngā utauta raraunga, ngā inenga me ngā waitohu mō te tukuihotanga me te oranga i te taha o ngā kōtuinga e tika ana.
- › He kura reo mō te whānau.
- › Te piki ake o te toro atu ki ngā kauhau whakatairanga i te uara o te kōrero Māori i te kāinga.

02

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 2 TAU

- › Kua urupare mai ngā whānau me ngā hapori ki ngā mahi ka whāia tuatahitia ā-rautaki me tā rātou hanga kaupapa haumitanga auaha ka titi ki te iho o te tautoko i te tukuihotanga.
- › Kua parahia tētahi huarahi ruruku mō te kohi me te whakahaere raraunga, ka mutu e whakahaeretia ana e te rōpū Rangakura.

03

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 3 TAU

- › Kua piki te rahi o te whānau (mātua me ngā tamariki) e whakamahi ana i te reo Māori i ūrātou kāinga rere noa i ūrātou hononga ā-whānau.
- › E pūrongo ana ngā whānau kua piki te kōrerohia o te reo Māori i roto i te kāinga, e tētahi ki tētahi anō.
- › Kua mātau ake ki te uara o te kōrerohia o te reo i ngā reanga me te toitū o tēnei.

TE ĀHUA O TE INE I NGĀ TUTUKINGA

I te paunga o te Tau Tuatahi: Ka kī ake ētahi whānau e ono tekau ūrātou kua oho ake ūrātou ki te hiranga o te tukuihotanga me te wāhi ki ūrātou i roto i tērā.

Te āta piki o te ūrātua haumitanga e aro ana ki te kaupapa ka whakatairanga i te tukuihotanga o te reo.

E tohu ana ngā tātaritanga o ngā kaupapa tuihono kua piki te torohia o te huina utauta, te kupu ārahi me te pārongo mō te tukuihotanga kua whakaratoa.

I te Tau Tuawhā: E whakamahia ana tētahi tikanga tōpū mō te ine me te whaiwhai ake i te tukuihotanga puta noa i Te Whare o te Reo Māuriora.

E tohu ana ngā tuhinga a Te Rūnanga Reo/Umanga Kāwanatanga kua kaha ake te hāngai me te mahi tahi i ngā tūmahi Karauna e tautoko ana i te hiranga o te tukuihotanga.

E whakaāhei ana te whāia haeretia me te pūrongo hia o te tukuihotanga o te reo Māori i ngā kāinga me ngā hapori e te inenga, te puna raraunga me te utauta hou.

HEI WHAI TUATAHI

Hononga Hapori Reo

E tohu ana te Mangōroa i ngā hononga o te hunga kōrero Māori, e hono nei i te tangata ki te hapori.

I ēnei tau nei kua haumitia e mātou te hononga o te tangata ki tōna whānau, hapū, iwi, me te hapori reo. E whai ana te paku neke i tēnei tūāhaerenga ki Hawaiki Tipuna kia kitea te hononga o tēnā me tēnā whānau kōrero Māori ki ētahi atu whānau kōrero Māori; te tūhonohono a ngā hapori reo Māori ki ētahi atu hapori reo Māori kia pai ai tā rātou whanake, tā rātou ako tētahi i tētahi. Me āta whakariterite, me āta kimi rautaki ki te tūhono i ngā whānau me ngā hapori kia pai ai tā rātou kōrero tētahi ki tētahi.

KA AHA MĀTOU?

Ka haumi i te whakakotahi mai i ngā pūtoi kia ako ai tētahi i tā tētahi atu i wheako ai (ā-rohe, ā-motu)

Ka kohi mōhioranga hei tuari pārongo, wheako, ka āwhina ai ki te tautoko i te whakatūria o ētahi rōpū reo, e toitū ai aua hononga e manaakitia ai he hononga hou.

Ka whakatairanga i ngā hapori reo angitu.

01

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 1 TAU

- › Kia tautuhia ngā hapori neke atu i te 30% o te hunga Māori o te hapori kei te whakawhiti kōrero ki te reo.
- › Kia tautuhia ngā pūtahi/pokapū reo matua kei ngā hapori.
- › Kia tautuhia ētahi huarahi hei tautoko i ngā pūtahi/pokapū matua.
- › Kia tautokohia ngā hui taumata reorua i te tāone/tāone nui e matapaki ana i te whakarahi ake i ngā whaitua rumaki me te hunga kōrero i roto i te tāone/tāone nui.

02

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 2 TAU

- › Kia noho mārama ki ngā ‘tuakiri’ (āhuatanga motuhake) o te hapori ka tautuhi, ka whanake kaupapa ai mō ia hapori.
- › Kia noho mārama ki ngā ‘tuakiri’ o ngā pūtahi/pokapū o te hapori ka tautuhi, ka whanake kaupapa hei tautoko i a rātou.

03

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 3 TAU

- › Kua piki ake te ūrau haumitanga e aro ana ki te kaupapa ka whakatairanga i te hononga.
- › Kua mārama ake ki ngā whānau, hapū, marae, hapori te whai hua o te tūhonotanga me tō rātou tautokohia kia pūmai ai, kia mau tonu aua hononga.
- › Kua rahi ake ngā pūtahi reo kua āta hangaia.
- › Kua tini ake te hunga kōrero i ngā hapori e arohia ana.

TE ĀHUA O TE INE I NGĀ TUTUKINGA

Tau 1: Kia tautuhia kia noho mārama anō ki ngā āhuatanga e tū ai tētahi hapori reo Māori tōnui.

Ka kitea i ngā tūāmahi haumitanga me ngā uiuinga te nui, kei hea, me te āhua o ngā hapori kōrero Māori.

Tau 4: Ka kite a Te Mātāwai i te piki ake o ngā huarahi kua parahia e rangona ai, e kōrerohia ai te reo Māori.

Ka kī ake ētahi whānau e ono tekau ūrau kua piki ake te rahi o ngā whaitua e whakamahia ai e rātou te reo Māori.

Ka whakaratoa e ngā rangahautanga ētahi kōrero ārahi mō te āhua o te whakatū hapori reo, me pēhea anō te manaaki i aua hapori reo.

Kua tino kaha te piki o te ūrau o te hunga kōrero i aua hapori.

AUKAHA

Mana Motuhake

Ko te mana motuhake kei te iho o tō mātou whakahaere, me tā mātou kimi kia noho mai ngā iwi me ngā rōpū rāngai (Te Reo Tukutuku) ki te pokapū o te mahi nui ki te whakarauora i te reo Māori. I te mea he hinonga āhua hou tonu a Te Mātāwai, kei te mahi tonu ia ki te whakamahi i te mana motuhake ka tautoko ai i te whanaketanga o te iwi me te hapori. Ka mutu, kei te whanake tonu ngā pāpātanga o āna tūmahi.

KA AHA MĀTOU?

Te arotake i ngā mahi kia tutuki e pā ana ki ngā āheinga mō te mana motuhake rere noa i Te Mātāwai (te Poari, te Iwi, te Pae Motuhake, te Tari, te Kaitono) ka matapaki ai i te āhua o tēnei i ngā tau e whā ka takoto ake.

Ka whakanoho mai i ngā tikanga tautoko me ngā tukanga whakaāhei i te Pae Motuhake ki te ārahi i ngā tūmahi rangahau ka whāiti atu ki te iwi.

Ka whakahaere hui hei hiki i te māramatanga me te noho mārama ki ngā tūranga mō te āhua ki te mana motuhake rere noa i ngā waehanga o Te Mātāwai, te Poari, te Iwi me ngā rōpū rāngai.

Ka arahina e te Poari me te Tari mā ngā iwi, ētahi tūmahi reo i roto i Te Whare o te Reo Mauriora. (Hui ā-Minita, Te Rūnanga Reo, Ngā Tari Reo Māori).

01

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 1 TAU

- › Kua whakaūngia tētahi huarahi mahi tahi, kua whakaaetia anō te kawa me ngā ritenga mō Te Whare o te Reo Mauriora.
- › E āhei ana ngā Pae Motuhake ki te whakamahi i te tutukinga o ā rātou tūmahi rangahau ki te āwhina i te tautuhinga o te kāhui.
- › Ka whakaaturia e ngā kāhui tō rātou mārama ake ki ngā huarahi mana motuhake e pā ana ki te Tari me tā rātou tautuhī huarahi toitū mō te haumitanga hapori.
- › Ka mārama ake ki ngā kaitono te wāhi ki a rātou me te āhua o te tautoko atu a Te Mātāwai i a rātou ki te whakapakari ake i a rātou.

03

PĀPĀTANGA I MURI O TE 3 TAU

- › Ka kitea e Te Mātāwai te pikī ake o te rahi o ngā huarahi ka pārahia e rangona ai, e kōrerohia ai te reo Māori i roto i te Kāhui.

TE ĀHUA O TE INE I NGĀ TUTUKINGA

Ka taea e ngā kāhui katoa te tautuhī tētahi, ētahi kaupapa rangahau rānei ka whāiti atu ki te iwi kua arahina e rātou.

Ka taea e ngā kāhui katoa te tautuhī ngā hiahia taha pūtea kua ahu mai i te rangahau.

AUKAHA

Toitūtanga

Ahakoa te kaupapa ko wai rānei kei te whai wāhi atu, he tino hiranga te whai whakaaro ki te toitūtanga o Te Mātāwai me āna tutukinga. Kia piki ai ngā pāpātanga o ngā mahi a Te Mātāwai, me mātua noho toitū te tini atu o ngā tūmahī.

KA AHA MĀTOU?

Ka arotakea e te Tari ngā haumitanga o mua atu i te taha o ngā kāhui kia noho mārama ai ngā momo haumitanga kei te kaha te toitū, ka mutu, ka whanaketia e mātou tētahi Aratohu Toitūtanga hei rauemi.

01

PĀPĀTANGA KA HIAHIA KITE MĀTOU I MURI O TE 1 TAU

- › Ka noho mārama ki a mātou ngā āhuatanga ka whai hua ki te toitūtanga o te haumitanga.
- › Ka aroturuki, ka whanake āheinga me te raukaha e tūturu ai te auroatanga pakihī rere noa i te Poari, te Pae Motuhake, te Tari me te kaitono.
- › Ka mārama ake ki Te Mātāwai me te Karauna (Te Whare) he aha te tikanga o te haumitanga toitū mō te āhua ki ngā whakapaunga, ngā kaimahi me ngā pāpātanga.

03

PĀPĀTANGA I MURI O TE 3 TAU

- › Kua whanaketia tētahi rautaki Toitūtanga whāroa kia toitū ai ngā kaupapa reo ki tua atu o Te Mātāwai me ngā rauemi a te Karauna.

TE ĀHUA O TE INE I NGĀ TUTUKINGA

Katoa ngā tono ka noho toitū ka tautuhia i runga i te whakamahi i ngā kōrero Toitūtanga.

Anga ā-Ture

Te Āhua me te Ārohinga o ngā Āheinga me ngā Whakahaerenga e Whakaarotia ana

Ka tīkina atu e Te Mātāwai āna tikanga mahi i te taiao Māori me te taiao Karauna i a mātou ka tere haere i ngā ao e rua. Tautohu ai mātou ā-whakahaere nei ki ngā uara whanonga o te ao Māori me te mau anō ki ngā Whanonga Rāngai Mana Whakahaere o te Motu me ngā aratohu a te Tari o te Kaiarotake Matua.

01

Kei Te Ture mō Te Reo Māori 2016 (te Ture) te aronga o Te Mātāwai kia mahi mā ngā iwi me ngāi Māori ki:¹⁰

- a. te tū hei kaihautū i te tokonga ake o te oranga o te reo Māori mō ngā iwi, mō ngāi Māori me ngā hapori.
- b. te tuku kupu ārahi me te tautoko i ngā kaupapa a te Karauna ki te whakarauora i te reo Māori;
- c. te whakamana i te hononga Māori – Karauna e pā ana ki te reo Māori; me
- d. te mātai me te tuku tohutohu ki Whakaata Māori.

02

Kua takoto anō ki te Ture ngā āheinga e whai ake nei a Te Mātāwai, arā ki:¹¹

- a. te whanake me te whakahaere kaupapa e pā ana ki te rautaki Maihi Māori;
- b. te tuku kupu ārahi mō te rautaki Maihi Karauna;
- c. te āwhina i ngā Minita mō te āhua ki te Ture nei;
- d. te tuku kupu ārahi ki ngā umanga Karauna mō ngā rautaki reo;
- e. te tuku tautapanga hei kopou ki ngā Poari o Te Taura Whiri i te Reo Māori me Te Māngai Pāho;
- f. te kopou, whakataka ki te Ratonga Whakaata Māori; ka mutu
- g. i te taha o te Minita Tahua, te āta tirotiro, te whakaū i te Tauākī Whāinga me te whakahaere i ngā mōtika tūāwhiorangi e pā ana ki Whakaata Māori.¹²

10. *Te Ture mō Te Reo Māori 2016*, wehenga 18

11. *Te Ture mō Te Reo Māori 2016*, wehenga 19

12. *Te Ture mō Te Reo Māori 2016*, wehenga 19(1) (h-j)

I manaakitia te hui e Te Mātāwai mō ngā hoa mahi tahi o Te Whare o te Reo Mauriora. Nā Adrian Heke te whakaahua.

Te Whakatinana i ngā Āheinga ā-Ture a Te Mātāwai

Ka taea te whakamārama ngā āheinga ā-ture a Te Mātāwai kua takoto mai ki Te Ture ki ngā takiwā pīkaunga matua e whai ake nei:

HAUTŪTANGA

He kawenga motuhake ā Te Mātāwai e pā ana ki te Rautaki Maihi Māori, me Whakaata Māori.

HAUMITANGA

Tae atu ki te tuku ratonga me te whakahaere kaupapa ka whai hua ki te whakatinanatanga o te Rautaki Maihi Māori.

KAWEKAWENGA

Mā te tohutohu me te ārahi Minita, umanga Karauna me ētahi atu e whai wāhi ana ki ngā mahi whakarauora i te reo Māori.

WHAKAKANOHITANGA

He mahi mā ngā iwi me ngā Māori hei hoa mahi tahi i te karauna ki te whakarauora i te reo Māori.

He tūranga tōrua tō Te Mātāwai me te aparua anō o tana noho haepapa: e noho haepapa ana ia ki te te iwi me ngā hapori Māori – mā roto i te Maihi Māori, ki te Karauna anō – mō te whakapau tahuia tūmatanui.

I a mātou ka whakatere haere i ngā haepapatanga aparua nei kia tū māro tonu mātou ki runga i ngā Mātāpono kei te tūāpapa o ō mātou whakaaro rautaki, ki runga anō i ētahi tikanga ka tārai i te āhua o tā mātou mahi ki te whakahaere i ā mātou rautaki, ‘ki te whenua tonu’ i roto anō i tō mātou whakahaere.

Mana Ārahi

13 ngā mema o te Poari o Te Mātāwai, ko tētahi tokowhitu ka kopoua e te iwi mō tōna Kāhui; e whā ka kopoua e ngā whakahaere o Te Reo Tukutuku, e rua e te Karauna. He *huinga mana ārahi* te Poari, ko tāna he hautū i ngā mahi whakarauora i te reo Māori; he kawekawe, he whakamahi i ngā tūmahi me ngā haumitanga a te Karauna ki te whakarauora i te reo Māori; he āta whakatutuki anō i āna kawenga kaitiaki.

I tā rātou whakakanohi Kāhui, ko ngā mema Poari ka kopoua hei kanohi mō tō rātou iwi me ngā whakahaere o Te Reo Tukutuku, ka noho haepapa hāngai ki ō rātou Kāhui. Ka uru atu ki tēnei (engari kāore e whāiti mai ki tēnei) te toro atu me te whakahoki kōrero ki ngā mema Kāhui mō ngā mahi a Te Mātāwai; te whakakao whakaaro hei ārahi i ā mātou rautaki whakarauora i te reo Māori; te whakatairanga i te Rautaki Maihi Māori me ngā tūmahi a Te Mātāwai ki te whakatutuki i ngā whāinga a te Maihi Māori; te kōkiri i te reo Māori me te whakarauorahia o te reo Māori i roto i ō rātou Kāhui; me te huawaere i te whanaketanga o ngā kaupapa reo ka whāia tuatahitia me ngā rautaki haumitanga a te Kāhui.

Kua whakatūria e tō mātou Poari, ka hui nei puta noa i te tau, ētahi Komiti Whāiti e rua ki te tautoko i āna tukanga whakatau take:

- > Komiti Tātari Tūraru ki te tirotiro i te whanaketanga o ngā kaupapahere me ngā here tikanga tūtohu.
- > Komiti Rangahau ki te tirotiro i tā mātou hōtaka mō te rangahau me te aromatawai.

I ūna wā anō ka whakatūria e te Poari ētahi Rōpū Mahi rangitahi ka whai ki te koke hōtaka matua ka urupare rānei ki ngā take o te whai tuatahi.

Te Poari Matua o Te Mātāwai, Komiti Kaha 2023. Nā Rawhitiroa te whakaahua.

7

Kopounga a ngā Kāhui ā-Iwi

- Te Tai Tokerau
Aperahama
Kerepeti-Edwards
- Tainui
Haki Tuapiki
- Mātaatua
Agnes McFarland
- Te Arawa
Bryce Murray
- Te Tai Rāwhiti
Matai Smith
- Te Tai Hau-ā-uru
Hohepa Isaac-Sharland
- Te Waipounamu
Paulette Tamati-Elliffe

4

Kopunga a te Kāhui o Te Reo Tukutuku

- Mātauranga
Brenda Soutar
- Pāpāho
Kylie Brown
- Haporī
Teina Boasa-Dean
- Te Hunga Noho Tāone
Bernie O'Donnell (Hoa-Toihau)

2

Kopounga a te Minita

Reikura Kahi (Hoa-Toihau)

Wenarata Kingi

Hanganga Whakahaere

Kua hoahoaia te hanganga taha whakahaere o Te Mātāwai ki te tautoko i te whakarauoratanga o te reo ka arahina e te hapori. Ka uru atu ko ngā mātanga reo Māori me ngā toa reo o ia Kāhui ka hono hāngai ki te whānau me te hapori ki te tuku ratonga, pārongo. Tiakina ai e Te Mātāwai te Tari i Te Whanganui-a-Tara.

Pae Motuhake

I hangaia e te Poari ngā pae toha haumitanga o te hapori, e nōhia nei e te mātanga reo, te ringa mahi me ētahi toa reo o te hau kāinga ki te taunaki i tana huarahi motuhake o te whakarauora reo ka arahina e te hapori. Ka tautoko ngā pae nei i te whanaketanga me arotake tonuhia o ngā mahere haumitanga a te kāhui, ka aromatawai, ka mātairua anō rātou i ngā tono pūtea, ka tautoko hoki i te whakamahere rautaki i te taumata ki te kāhui. Ka noho ngā Pae Motuhake hei poutokomanawa, hei taituarā mō ngā whānau.

Tō Mātou Tari

Ka tautoko, ka tuku kupu āwhina anō te Tari ki te Poari o Te Mātāwai, ki ngā mema Pae Motuhake me ngā kaitono. Whakahaeretia ai e te Tari te taha pakihī o tō mātou whakahaere ka whakatinana ai i ngā rautaki me ngā kaupapa mahi hei tautoko i te whakatutukinga o ngā koromakinga rautaki a te Poari; ka āta mahi anō ki te whakatutuki i ngā here taha ture, taha ahumoni anō mā te Poari.

Pou Reo, Kaiurungi Reo & Kaiāwhina

He kanohi kitea ngā Pou Reo me ngā Kaiurungi Reo mō ō rātou ake Pae Motuhake. Ka tautoko rātou i ngā kaitono o te wā i te tukanga tono haumitanga, me ērā tērā ka tono. Ka mahi tata ngā Pou Reo me ngā Kaiurungi Reo ki ō rātou Pae Motuhake ki te tuku mōhioranga mō ngā tūmahī whakarauora a te kāhui. He mahi nui tā ngā Kaiāwhina ki te tautoko i te taha whakahaere tae atu ki te ruruku i ngā huihuinga matua mā tō rātou Pae Motuhake. Ka āwhina ngā Kaiāwhina i tēnā me tēnā Pae Motuhake kia whai tikanga ake ai tā rātou i mahi ai.

Ngā Mātāpono

E whakatinana ana ā mātou mātāpono i te ara e whāia ana e mātou ki te whakarauora i te reo Māori me te āhua o tā mātou toro tētahi ki tētahi, ki te whānau, te hapū me ngā hapori Māori, ki ngā kiripānga Māori anō, tae atu ki ū mātou hoa mahi tahi i Te Whare o Te Reo Mauriora.

- > **He reo tuku iho te reo taketake o Aotearoa**
- > **Ko ngā iwi me ngāi Māori ngā kaipupuri mauri o Te Whare o te Reo Mauriora**
- > **Poua, whakatipuria, tāwharautia te reo ūkaipō i roto i ngā hapori**
- > **Kia raka te mauī, kia raka te katau**
- > **Kia ū ki te wairua Māori**

He Tikanga

Ka whakaratoa e te tautinei me te whakatinana i ā mātou tikanga tētahi taiao e māori ana, e taunga ana ngā mema Poari, ngā Pae Motuhake, te Tari, me ngā kiripānga Māori. Kua piki haere te ngākau māia me te toro haere i runga i te ngākau pai mō te katoa, me te aha, e oti ana ngā mahi me ngā tutukinga i runga i te ngākau pai, te ngākau tuwhera, te wairua whakamana me te kauanuanu.

He Tukanga

Ahakoa tā mātou noho hei hinonga ā-Ture Motuhake, ka taka mai Te Mātāwai ki raro i ētahi ture tūmatanui pērā i:

- > te Ture Ahumoni Tūmatanui 1989, te Ture Arotake Tūmatanui 2001,
- > te Tūre Mauhanga Kōrero Tūmatanui 2005, me
- > te Ture Pārongo Mana 1982.

Me mātua whai hoki ā mātou kopouniga Poari i te wehenga 30 o te Ture Hinonga Karauna 2004.

Ngā Kaimahi me ngā Kaitono o Te Mātāwai ki Komiti Kaha 2023, Kirikiriroa. Nā Rawhitiroa te whakaahua.

Te Tari o Te Mātāwai

E rima ngā rōpū kaimahi a Te Mātāwai ka mahi ngātahi ki te whakamōrahi i ō mātou āheinga kia tutuki ai ngā tutukinga kua whakaehia tahitia. Hangaia ai e ia tīma tētahi wāhi waiwai mō te āhua o tā mātou mahi, ka mutu, e arahina ana tā mātou mahi kōmitimiti, mahi takitahi e te whakahaerenga whaikiko.

Te Matatū

Te kauneke i te whakarauorahia o te reo Māori taumata rautaki

Whakaāhei ai Te Matatū i Te Mātāwai ki te whakatinana i ā mātou āheinga hautū ā-ture mā te āta whai wāhi atu ki ngā kaupapa mahi a *Te Whare o Te Reo Mauriora*. I tēnei takiwā, e whai wāhi atu ana Te Matatū ki te whanake kaupapahere me ētahi kaupapa e whakahaeretia ana rere noa i ētahi kōpaki kāwanatanga e ara ake ai he take e pā ana ki te hauora me te tuakiri ahurea i te whānau, te hapū me te iwi Māori. I te taha o tēnei ka tuku kupu ārahi Te Matatū ki ngā Minita me ngā hoa mahi tahi Karauna mō ngā ara whai hua ki te whakatairanga i te hauora mā roto i te whakarauora i te reo Māori e hāngai ana ki ngā whāinga me ngā wawata o te kāinga, te hapori, me te iwi.

Tautokohia ai e Te Matatū te Poari o Te Mātāwai i ana mahi hautū, tirotiro i a Whakaata Māori. E puritia tahitia ana tēnei kawenga e te Minita Whanaketanga Māori me te Minita Tahua. Ka tuku kupu ārahi anō Te Matatū mō ngā tautapanga me ngā kopounga a ētahi kaiwhakatau ki ngā hinonga Māori e toru – Te Taura Whiri i te Reo Māori, Te Māngai Pāho, me Whakaata Māori. He huarahi

tēnei mō te mahi tahi i waenga i Te Mātāwai me ō mātou hoa mahi tahi Karauna e whakatauira atu nei mātou i te hautūtanga tahi me tā mātou whakaritenga tahi ki te tiaki i te reo Māori, te tuakiri ahurea me te oranga.

Te Mātāuru

Haumitanga Whakarauora i te Reo Māori

Kei Te Mātāuru te kawenga mō te anga haumitanga a Te Mātāwai me te whakapakari i te āheinga me te raukaha i tā mātou tauira hautūtanga hapori. E aro nui ana ēnei ki te whakarauoratanga o te reo i te kāinga, te hapori, e whakamiramirahia ana i ā mātou takiwā arotahi – te Tukuihotanga me te Hononga Hapori Reo.

Ka mahi tonu Te Mātāuru ki te whakamana i te Pae Motuhake, te Pou Reo me ō rātou Kāhui ki te tautoko i ētahi atu whānau i ō rātou kāinga, hapori me ngā iwi kia tū māia tonu, kia kaha tonu ki te kōrero i te reo Māori i ia rā. I te taha o te haumi hāngai tonu, ka whai mātou ki te whakatutuki i tēnei mā te tuku pārongo tika i te wā tika, te āta torotoro, te whiri me te tui tonu i te hononga kounga, te āta whakatau take, mā te āta whakariterite, pūrongorongo, me te aroturuki.

HUARAHİ HAUMITANGA Ā-TAU

Ko ngā haumitanga ā-Kāhui a Te Mātāuru ka tū i ia tau. Ko te Ānga Kāhui – ngā Tikanga Taumata-Tiketike i whakatūria e te Poari tuatahi – ka whakarato i te anga mō ia Pae Motuhake ki te ā whakarauoratanga tūtahi mō ā rātou ake tāngata. Ka kitea ngā kape o ngā Mahere Haumitanga ā-Kāhui i tā mātou paetukutuku: <https://www.tematawai.maori.nz>

Kei ngā Pae Motuhake te kawenga ki te whakahau kia tono haumitanga ngā kaitono e āhei ana (kaitono kua rēhita), ka aromatawai ai i ēnei ki te Mahere Haumitanga Kāhui, ka tūtohu ai i ngā kaitono angitu ki te Poari o Te Mātāwai hei whakaae mā rātou.

Te Mātātupu

Te rangahau me te aromātai i te whakarauoratanga o te reo Māori

Ko tētahi āheinga matua a Te Mātātupu ko te hanga tūāpapa mō te taunakitanga me te mātauranga hei tautoko i ngā whakatau rere noa i Te Mātāwai, me te rāngai whakarauora reo Māori whānui. He kawenga anō tāna ki te pūrongo i te kokenga atu ki ngā tutukinga kei roto i te rautaki Maihi Māori.

Ko te uara nui o ngā kitenga o te rangahautanga me te aromātai kei te whakaporihia ki ngā kaiwhakatau kaupapahere taumata-moroiti: te whānau; ngā mātua; te hapori; te marae; te hapū; ngā kaihautū o te iwi; me ngā toa reo Māori. Nō reira, he tutukinga matua te tuari, te whakatairanga me te kupu ārahi āpiti atu ki ngā pūrongo rangahau me te wheako.

TE RAUPAPA RANGAHAU RAUTAKI A TE MĀTĀWAI

I whakatūria tā mātou Raupapa Rangahau Rautaki i te 2018, ka whakahoungia i te 2019, ka arotakea, ka tāmatahia i te 2021. Kua whakaritea e te raupapa nei te horopaki me te ahunga taumata tiketike mō Te Mātāwai, kei tōna tūāpapa ko ētahi

kaupapa matua o te ariā, te wheako, me te akoranga mō te whakarauora i te reo Māori kua ākona i ngā tau e whā ka hori ake. Kua whakaritea te arotakenga ka whai iho mō te tau pūtea 2024–2025 kia hāngai ai ki ngā mahi ka whāia tuatahitia o tā mātou Tauākī Whāinga 2024–2027.

TE RANGAKURA (TE RŌPŪ TUARI RAUPAPA RANGAHAU)

Ka āta whai wāhi atu Te Mātāwai ki Te Rangakura i whakatūria nei i raro i te maru o Te Whare o te Reo Mauriora. Ko tā Te Rangakura he āta mahi kia whai tikanga te mahi tahi me te tuari pārongo i waenga i ngā umanga kāwanatanga he kawenga reo Māori ā rātou me Te Mātāwai anō.

Te Mataihi

Whakapāpātanga me te Whakatairanga

Noho matua ana te āheinga whakapāpā a Te Mātāwai ki tā mātou toro atu ki ngā kāinga, ki te hapori, te iwi, ki ngā kiripānga reo Māori anō, ina koa ki ō mātou hoa kōtui Karauna kei Te Whare o te Reo Mauriora. Tirohia ai e Te Mataihi ngā tūmahī whakapāpātanga o roto, o waho o te whare, ngā rautaki me ngā huihuinga. Ka uru au ki ā mātou mahi matua te whakapāpātanga rautaki, te pāhopori me te whakaherenga paetukutuku, arapāho, te toro kiripānga, te waitohu me te hoahoa.

Te Matatuku

Whakaherenga pakīhi

Noho matua ana anō te peka rangatōpū o ngā whakaherenga, tae atu ki te taha ahumoni, te taha whakahere me te tautoko hangarau ki te whakahere pai i te Poari, ngā Pae Motuhake, ngā kaitono me te Tari. Mahi ai Te Matatuku kia āta taea ai e ngā tīma katoa (Te Mātāuru, Te Mātātupu, Te Mataihi me Te Matatū) te tuku ratonga rere rōnaki ka whakaāhei i te taiao wairua pai mō te Poari, te Pae Motuhake, te Kāhui, te hapori me te iwi.

Kirimana Hoko

E whakahau ana Te Ture kia noho mai tētahi Kirimana Hoko ā-tau i waenga i Te Mātāwai me te Minita Whanaketanga Māori. Me mātua pēnei i te mea ka whakawhiwhia Te Mātāwai ki tētahi tāpuinga pūtea ā-tau hei tautoko i ngā kaupapa a ngā hapori e whai ana ki te whakarauora, te whanake, me te whakatairanga i te reo Māori mā roto i te Maihi Māori; me te whakahaere anō i Te Mātāwai. Kei roto i te Kirimana Hoko tā mātou ka mahi ai i raro i ētahi takiwā tutukina, tae atu ki ngā inenga tutuki me ngā paerewa ka whai mātou ki te whakatutuki. I roto i ngā tau kua whakamahia e mātou ko te haumitanga, te rangahau me te mōhioranga, me te rautaki hei takiwā aronga e toru, engari i tēnei Tauākī Whāinga, kua huri kē ngā whakahaerenga kia tīmata ai ki ngā tutukina. Nō reira ka whakaata hāngai ā mātou tutukina hou i ngā takiwā hei whai tuatahi e toru o tā mātou Tauākī Whāinga:

1. Te Whare o te Reo Mauri Ora – e whakaata ana i te hautūtanga rautaki, te mahi tahi whai tikanga me ngā here noho haepapa.
2. Kāinga, Hapori me te iwi – ka whakarite i ngā takiwā tutukina e rua o te Tukuihotanga me te Hononga Hapori Reo.
3. Te Tuku – ka whakaata i te whai painga o te pekanga whakahaere ki te tautoko hāngai tonu i te Kāinga, te Hapori me te iwi.

E whakaata ana ā mātou tīma e rima o roto i ā mātou whakahaerenga i te ārohinga o tā mātou whai painga, ina koa ngā tūmahi haumitanga; te rangahau me te mōhioranga; te whakapāpātanga, te hautūtanga rautaki me ngā ratonga rangatōpū. Waitohua ai te Kirimana Hoko e ngā rōpū ina ahu atu ki te 30 o Pipiri i ia tau.

Ka tāpaea he pūrongo koke e pā ana ki te Kirimana Hoko ki te Minita Whanaketanga Māori i ia ono marama me ngā kōrero e whakaatu ana i ngā mahi i tutuki i te tau ka whakaurua atu ki tā mātou Pūrongo ā-Tau ka tāpaea ki te Pāremata e te Minita.

Me whakaae rawa te/ngā tīhoinga i te Kirimana Hoko e te Minita Whanaketanga Māori.

Te Whare o te Reo Mauriora – Te mahi tahi me te hautūtanga

E whakarato ana tēnei tutukina ki te whakamana i Te Mātāwai ki te hautū i te whakatairangahia o te hauora me te oranga o Te Reo Māori me ana mahi tahitanga i roto i Te Whare o te Reo Mauriora.

Kāinga, Hapori, Iwi – Hautūtanga ki te hapori

Ka uru atu ki tēnei tutukina te haumitanga whakarauora reo, te tūmahi, te rangahau, me ngā rauemi ka whakawhanake i te whānau me te tauira hautūtanga ki te hapori, ka whai hua anō ki ā mātou tutukina kia whāia tuatahitia: Tukuihotanga – te āta whai kia tukua iho te reo i ngā reanga me te Hononga – te tūhonohono hapori, me ngā aukaha (toitūtanga me te mana motuhake), tae atu ki te oranga o te whānau.

Te Tuku – Taha whakahaere

Ka uru atu ki tēnei tutukina te whakawhanake me te whakatinana ratonga, pārongo, mōhioranga, raraunga anō hei tautoko i ngā whāinga a te Maihi Māori, ina hāngai, Te Whare o Te Reo Mauriora.

Anga tutukinga

KĀINGA, HAPORI, IWI

He whānau, he hautūtanga hapori mōhio, e hono ana, ka toitū, ka kawekawe

TUTUKINGA KA WHĀIA TUATAHI

Tukuihotanga

Te āta whai kia tukua te reo i ngā reanga

TUTUKINGA KA WHĀIA TUATAHI

Hononga Hapori Reo

Te tūhono i ngā hapori reo Māori

KAIWHAKAĀHEI – TE TUKU

Tukanga

Rauemi

Whanaketanga pūmanawa

Raraunga me te Pārongo

Haumitanga

Tauira kei te hapori

KAIWHAKAĀHEI – TE WHARE O TE REO MAURIORA

Mahi Tahitanga

Hautūtanga

Haepapatanga

Kaupapahere Whakahaere

I te 2019, ka whakaaetia e te Poari tētahi anga i whakarato i te arotakea ā-rōpū o ngā kaupapahere, i āhei ai Te Mātāwai ki te āta arotake putuputu i ēnei ka whakarato anō ai mō ngā whakahounga kua hua mai tērā ka hāngai rere noa i ētahi atu kaupapahere i roto o taua rōpū. Kua āwhina anō te anga nei i te Tari ki te āta tautuhi kaupapahere e hono atu ana, ina tika kia whanakehia anō ēnei. E whakaatu ana te ripanga i raro nei i tētahi whakaahua o te Arotakenga Kaupapahere e whakaarotia ana mō te pekanga ka tū mai.

TĀ MĀTOU KAWE I A MĀTOU

- Kaimahi
- Oranga
- Whāki Pānga (Poari)
- Whāki Pānga (Kaimahi)
- Tikanga Whakataki (Poari)
- Whakaweti, Whakatiwheta

AHUMONI, PAKIHI

- Utu Poari, Whakapaunga
- Whakahaerenga Uka, Putea Whakahaere
- Whakapaunga matawhāiti
- Utu i ngā nama
- Tono mahi
- Haerenga
- Tukunga mana

ĀHEINGA A TE MĀTĀWAI

- Tautapanga
- Arapāho
- Rangahautanga, Aromātaitanga
- Te Mātāuru

TURE, WAETURE

- Tautukunga ā-Ture
- Hara tāware
- Ture Pārongo Mana
- Tikanga Matatapu

